

De Helderse forten tijdens Koning Lodewijk Napoleon (1806-1810)

Door: Siem van Eeten

Een van de meest gezichtsbepalende punten van Den Helder¹ is ongetwijfeld het fortensysteem, dat dank zij de energie en het doorzettingsvermogen van vele Nieuwediepers nieuw leven is ingeblazen. Als oud-Nieuwedieper, opgegroeid in de Dahliastraat in de jaren '40 en '50 achter de Linie en de Fortgracht met het zaterdagse uitzicht op de Padvinderij, waren deze forten een onbekend terrein.

Er waren verspreide bunkers, waar de schillenboer zijn landje had, waar 's winters het donkere ijs van de "Travalaja", de grachten achter de Fortgracht bij de Nieuweweg, uitnodigde tot tochten in onbekende gebieden en waar bij de opening van het visseizoen op 1 juni het wemelde van de hengelaars die eindelijk weer eens een witvisje, voorn, baars of misschien wel een karper konden vangen.

Een enkele keer werd er gewezen naar de oorsprong van deze verdedigingswerken, bijvoorbeeld als de Tour de Lasalle gereden werd, maar pas aan het eind van de vorige eeuw begon men oog te krijgen voor het grote plan dat daar achter verscholen lag, en door het bezoek van Napoleon in 1811 is het beeld ontstaan dat deze verdedigingswerken direct en alleen aan de Franse Keizer toegeschreven moesten worden. De Napoleonroute is daar een fraai voorbeeld van.

Natuurlijk is de inbreng van Napoleon bepalend geweest voor deze linie. Maar er wordt minder of geen aandacht geschonken aan het feit dat in de periode vanaf 1800, en dan met name door zijn broer Lodewijk Napoleon, koning van Holland, plannen zijn ontwikkeld voor deze vestingwerken waarmee zijn grote broer verder kon werken. In dit artikel wil ik aangeven welke plannen er in de periode 1804-1810 zijn ontstaan, die na het plotselinge gedwongen aftreden van Lodewijk Napoleon er toe geleid hebben dat Den Helder de 'Stad van Napoleon' is geworden.

In de brochure uitgegeven ter gelegenheid van Open Monumentendag 2004 is aangetoond dat men vanaf 1583 versterkingen gebouwd heeft om de 'dreiging vanuit zee' te weerstaan.

De (mislukte) invasie van 1799 zorgt ervoor dat de militaire situatie opnieuw onder de loep genomen moet worden. In de eerste plaats door de *Général en Chef* Marmont, die in 1804 (met de Engels-Russische invasie nog vers in het achterhoofd) een *Mémoire*² opstelt om vorm te geven aan de verdediging van de toenmalige Bataafse Republiek en waarbij hij de nadruk legt op de verdediging van Den Helder. Hij ziet dit als de sleutel tot de Zuiderzee en Amsterdam en vindt dat de plaats in zo'n staat van verdediging moet worden gebracht dat het een belegering van 14 dagen kan uithouden. Dat is dan voldoende tijd om versterkingen aan te voeren. Verder merkt hij op dat een invasie altijd in de zomer zal plaatsvinden, maar vanwege het feit dat het klimaat dan 'ongezond' is, moeten de eigen troepen op gezonde plaatsen ondergebracht worden, die echter weer verder verwijderd liggen van Den Helder. Om Noord-Holland af te sluiten stelt hij voor een groot fort bij Beverwijk te plaatsen en de kust van Callantsoog tot de Maas te versterken. Aangezien dit een kostbare en langdurige operatie is moeten er prioriteiten gesteld worden en deze vat hij aldus samen:

1. De verdedigingswerken rond Den Helder moeten in zijn geheel voltooid worden met inbegrip van een te bouwen fort op Kijkduin.
2. De kust vanaf Callantsoog tot Kijkduin moet verdedigd worden. Om de 800 meter een batterij van zes geschutstukken van groot kaliber.

De politieke situatie in Nederlands is in die tijd nogal aan verandering onderhevig, maar na de mislukte poging van Schimmelpenninck om een zelfde status als Napoleon in Frankrijk te krijgen komt ons land in rustiger vaarwater. In 1806 wordt Napoleon's jongste broer Lodewijk Napoleon 'gesmeekt' (o.a. door Ver Huell!) om onze koning te worden en gegeven de militaire achtergrond van deze vorst wordt er ook weer serieus nagedacht over de verdediging van Den

1 De naamgeving van Den Helder varieert nog wel eens: Den Helder, Helder, Le Helder. We houden in alle gevallen Den Helder aan.

2 Nat. Arch. 2.01.14.08 inv.nr 19 Officieren Franse, Bataafse en Hollandse Armee

Helder. Documenten hierover zijn te vinden zowel in de Archives Nationales in Parijs onder AF IV 1794 als in het Nationaal Archief onder toegang 2.21.056 inv.nr 36.

Op 12 april 1808 wordt de minister van Oorlog een verslag aangeboden van het *Grand Comité de l'Artillerie et du Génie*. Hieruit blijkt, dat men het eens is over de constructie van een fort op het Kijkduin, maar dat er nog wat praktische zaken geregeld moeten worden.

Generaal Kraijenhof wil eerst weten hoe het terrein in de duinen eruit ziet nadat men het heeft geëffend. Dan pas kan hij een beslissing nemen over de vorm die de verdedigingswerken moeten krijgen.

Generaal Croiset vindt dat, hoewel hij het terrein niet kent, men toch al met de voorbereidende grondwerkzaamheden kan beginnen.

Generaal Matuschewitz vindt dat men eerst het terrein moet effenen voordat men met de aanleg van een fort kan beginnen. Hij wijst er ook nog op dat de wind invloed heeft op het terrein zodat het aan veranderingen onderhevig is.

Generaal Demarçay is van mening dat men het gebied al zo goed kent, dat men snel kan beginnen.

Samenvattend is het Comité van mening dat het nodig is bij Kijkduin een aanzienlijk fort te bouwen en een verdedigingslinie moet aanleggen van Kijkduin naar het Nieuwe Werk.

Naast deze verslaglegging worden er ook twee analyses aan de Koning aangeboden.

De eerste is van Dumonceau, gewond geraakt in de slag bij Bergen (1799) en naderhand door Lodewijk Napoleon tot maarschalk benoemd. In 1808 biedt hij via de minister van Oorlog de koning zijn '*Mémoire sur la Défense du Helder*' (Verhandeling over de verdediging van Den Helder) aan. De tweede is van Generaal Demarçay die in 1807 in opdracht van Napoleon als inspecteur-generaal van de artillerie Den Helder bezoekt en de koning zijn '*Rapport de l'Inspection faite au Helder*' aanbiedt.

We zullen nu op beide ingaan.

Het uitgangspunt is de hierbij toegevoegde kaart uit 1803 vervaardigd door de Luitenant Kolonel Le Fèvre de Montignij in opdracht van de toenmalige Lt Generaal Dumonceau.

De legenda vermeldt:

- a. Nieuw aangelegde werken en Retranchement om de Helder
- b. Batterij de Revolutie
- c. Batterij de Unie d. Batterij de Ondeelbaarheid

Het Retranchement loopt van de Drempel (vlak onder Kaaphoofd) tot de Sluisdijk. Batterij *De Revolutie* ligt op de plek waar nu Fort Erfprins is, *De Unie* direct ten westen van het Nieuwe Diep, *De Ondeelbaarheid* tussen *De Unie* en het dorp Helder. De overige verdedigingswerken zijn met hun naam aangegeven.

Dumonceau

In de aanbiedingsbrief aan de koning staat: '*Dumonceau, die vanuit zijn positie vaak de verdedigingswerken van Den Helder heeft gezien en die ze kortgeleden nog zorgvuldig heeft onderzocht*', met als opmerking '*Het werk dat de maarschalk voorstelt kent slechts één nadeel, nl. de financiële positie van het koninkrijk. Toch is het nodig deze uit te voeren.*'

Het strategische belang van Den Helder is de Rede van Texel en de kielplaats *Het Nieuwe Werk*.

De eerste is goed beschermd door de verschillende zeegaten, waarbij het Schulpegat het enige is dat door grote schepen gebruikt zou kunnen worden. Deze kent echter een obstakel, de Drempel, een ondergrondse zandbank ter hoogte van Kaaphoofd op de plek waar het Schulpegat nog maar 20 meter breed is en die ervoor zorgt dat linieschepen deze slechts bij hoog water kunnen passeren. Bij de minste tegenslag zouden deze schepen echter in het schootsveld van *De Revolutie* terecht komen en verder in het Marsdiep een prooi zijn van de overige batterijen. Ontsnappen is alleen mogelijk bij een gunstige oostenwind, welke zeldzaam is. Een aanval vanuit zee is dus niet waarschijnlijk.

Het is dus duidelijk dat de verdediging zich moet concentreren op een aanval vanaf de landzijde.

Volgens Dumonceau zijn hierover twee meningen.

1. Een vervanging van de nog door de Engelsen geplaatste batterij op het Kijkduin en het doortrekken van de Linie tot het Nieuwe Werk en tot de Zuiderzee.
2. Het bouwen van een fort op het Kijkduin en een ander in zee op de zandbank De Laan

tegenover *De Revolutie*.

Hij raadt beide af. In de eerste plaats vraagt bouwen in de duinen grote investeringen en verder zijn de zeestromingen wisselend, zodat het heel wel mogelijk is dat een fort op Kijkduin op een gegeven moment geen nut meer heeft.

Zijn conclusie is:

De batterij *De Revolutie* moet verder ontwikkeld en verstevigd worden zodat deze een afschrikking vormt voor de landzijde, Kijkduin en de Drempel.

Een vijand kan de haven alleen maar bereiken via de Sluisdijk. De hier aanwezige batterij moet dan ook vervangen worden door een steviger verdedigingswerk. Verder moet er, evenals bij *De Revolutie*, terrein overblijven om een behoorlijk detachement infanterie te legeren. Er zijn nog meer overwegingen, maar als men de huidige verdedigingswerken versterkt zal dat in de toekomst de vijand iedere zin ontnemen om nog actie te ondernemen tegen Den Helder, dat volgens hem als strategisch punt van groot belang is.

Demarçay

"Den Helder is ongetwijfeld met belangrijkste punt van het Koninkrijk dat verdedigd moet worden".

Net als Dumonceau en Krayenhoff is hij van mening dat, hoewel het Noordergat steeds meer bevaarbaar wordt, een aanval vanuit zee moeilijk is. Dit sluit echter niet uit dat er een vloot aanwezig moet zijn om te verhinderen dat de vijand de Zuiderzee zal kunnen bereiken. Een aanval op Den Helder moet dus van achter Kijkduin komen. Ook hij vindt dat er een Linie moet komen, maar in tegenstelling tot Dumonceau vindt hij tevens dat er een nieuw fort Kijkduin moet komen en dat dit een 'gemetseld' fort worden.

Hij vraagt zich trouwens ook af wat de strategische waarde van het dorp "Helder" is en vindt dat alle energie op de verdediging van het *Nieuwe Werk* gericht moet worden. Volgens hem is het momenteel zo dat als een vijand eenmaal Kijkduin genomen heeft, *De Revolutie* niet meer te houden zal zijn, *De Unie* en *De Hersteller* dan van de landkant ingenomen zullen worden en de vijand ruim baan heeft naar het *Nieuwe Werk*.

Hij gaat ook in op de mogelijkheid van het onderwater zetten van het Koegras. Dat zou binnen vier à vijf dagen gerealiseerd kunnen worden. Maar volgens hem is deze inundatie praktisch onmogelijk, vooral omdat dit een oostelijke wind veronderstelt, die het water vanuit de Zuiderzee moet aanvoeren. Bij eb en ook vaak bij vloed blijft het terrein tussen de Zuiderzee, de Zanddijk, de Verloren Dijk en de Sluisdijk blijft echter steeds begaanbaar voor de infanterie. Tijdens de inspectie is een kapitein van de Genie met een boerenkar bij wassend water door alle kreekjes gegaan. Hij voegt daaraan toe: *"Deze mening zal door vast niemand weersproken worden en anders moet hij maar eens ter plekke gaan kijken."*

Vervolgens gaat hij in op de mening van Generaal Krayenhoff. Deze vindt ook dat een aanval op Den Helder alleen van de landzijde succes zou kunnen hebben. Hij stelt dan ook voor om twee verdedigingswerken te bouwen: een op Kijkduin en een op De Laan, de zandbank tussen Texel en Den Helder. Demarçay spreekt zijn voorkeur uit voor die op Kijkduin. De kosten daarvan zouden met grote nauwkeurigheid berekend kunnen worden, terwijl van een bouwwerk in zee onmogelijk een goed bestek gemaakt zou kunnen worden.

Hij stelt de koning nu voor over te gaan tot het aanleggen van een linie, die aan de oostkant reikt tot de Zuiderzee en aan de westkant tot de Noordzee over een afstand van ongeveer 4,5 kilometer (2400 'toises'). Op deze manier zou Den Helder door een belangrijke versterking omringd worden. Dit moet wel goed berekend worden, maar gezien het belang van deze vesting moet het mogelijk zijn. Hij suggereert om voor de aanleg soldaten te gebruiken, die altijd goedkoper zijn dan arbeiders. Deze twee voorstellen zijn volgens hem de enige die uitvoerbaar zijn om de verdediging van dit belangrijke punt in het Koninkrijk te verzekeren.

Conclusie.

Het is duidelijk dat na de Engels-Russische invasie van 1799 de vrees voor een nieuwe aanval op dit belangrijke punt van ons land nog groot is. Dit heeft dan ook tot gevolg dat er vrij direct allerlei plannen ontwikkeld zijn om een herhaling te voorkomen dan wel onmogelijk te maken. De rapporten van Lodewijks vertrouweling Dumonceau en van de door Napoleon naar Holland gezonden Demarçay spreken elkaar in bepaalde opzichten dan wel tegen, maar beiden zijn het er over eens dat een aanval van de landzijde het meest waarschijnlijk is. Waar Dumonceau twijfelt aan het nut van een fort op Kijkduin, spreekt Demarçay zich daar evenwel krachtig

voor uit, zij het dat hij de financiële bezwaren onderkent.
Napoleon zou dit oplossen door krijgsgevangen in te zetten
Mede door de eveneens mislukte invasie van de Engelsen in Zeeland in 1809 en zijn
gedwongen aftreden in 1810 heeft Lodewijk Napoleon deze plannen niet kunnen realiseren.

Het moge echter duidelijk zijn dat de heersende opvattingen dat de verdedigingswerken rond Den Helder en dan met name het fort Kijkduin slechts het initiatief van Napoleon zijn geweest onvolledig is. Hij heeft de reeds aanwezige plannen nieuw leven ingeblazen en tot uitvoering gebracht. Voor Den Helder maakt het niet veel uit, dat is nu 'De stad van Napoleon'. Het zou de geschiedschrijving echter ten goede komen als ook deze aanloop meegenomen wordt, zodat het plaatje compleet wordt. En dat is toch hetgeen historici altijd moeten nastreven.

Siem van Eeten, s.van.eeten@planet.nl
0528 370424

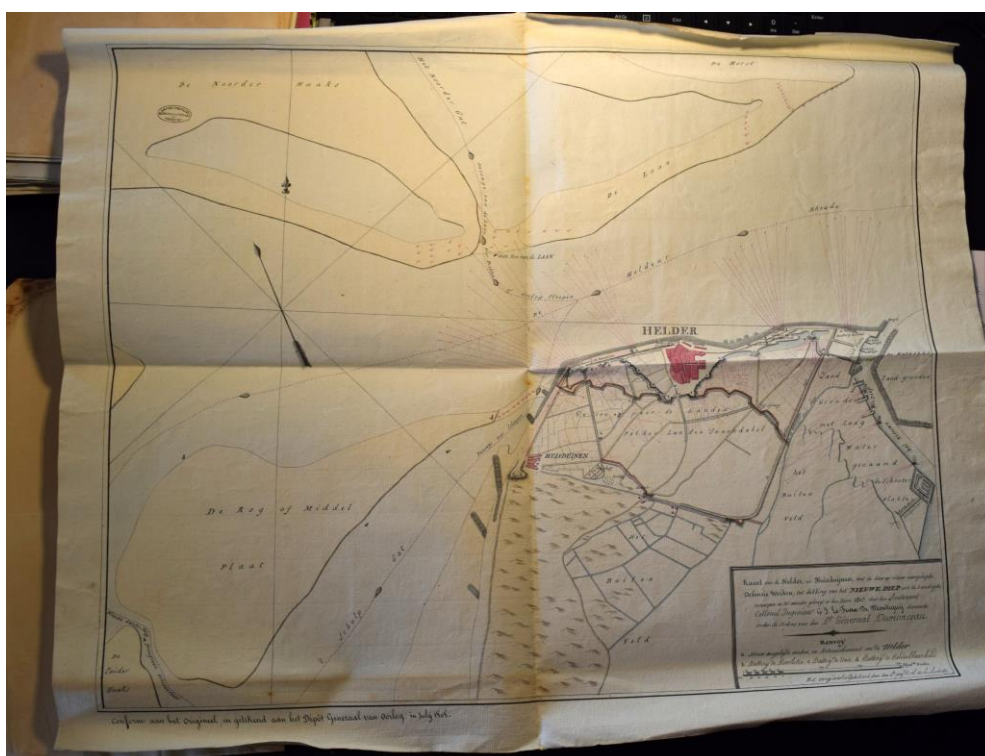
Generaal Marmont

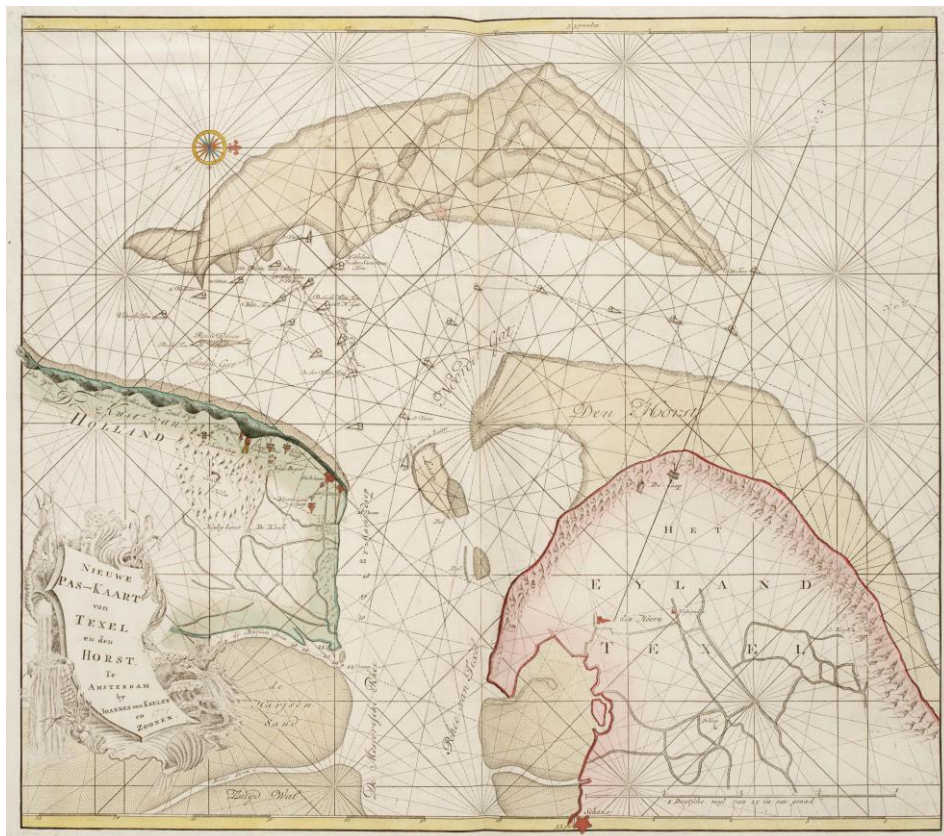
Maarschalk Dumonceau

Cornelis Rudolphus Theodorus Krayenhoff

1803

1819 met inleg van de Drempel 1816